midten (23). Graven havde lette falddøre dækket med et tyndt lag kviste, løv, halm, sne etc. Et ådsel, en stegt gås eller et levende dyr (ged, lam, and, gris) lå som lokkemad enten på dækket, på et hjul på en opragende pæl eller på et vippelad. Graven anlagdes på øde steder og helst ved en korsvej da ulvene fulgte vejene. Som følge af beliggenheden kunne det hænde, at en vejfarende eller en, som ville stjæle maddingen, drattede ned i gruben, evt. til en fanget ulv, uden dog (så vidt vides) at være blevet angrebet af denne (sml. s. 144). Ulvegraven blev meget benyttet over næsten hele Jylland; folkemindesamleren E. Tang Kristensen har ca. 30 beretninger om den (24). Stednavnet Ulvegrav, -kule kendes i Viborg amt 1509 til midten af 1600-t, på SFyn 1572(?)-1688 og i Sønderjylland 1704-89 (25).

O. 1700 var ulvenes antal stærkt aftaget, de fleste levede i den store Farrisskov mellem Syd- og Sønderjylland, navnlig efter 1732-43, hvor man ikke havde jagtet dem, men 1739-59 kom der hele fire forordninger om ulvejagten i denne skov.
Når der blev holdt en af de store ulvejagter stimlede købstadsborgere sammen for at overvære den, således 15. februar 1705. Der var tilsagt mandskab fra 25 sogne, bøden for udeblivelse kunne være 100 dalere og blev inddrevet med udpantning af klæder og bohave (20). Under en ulvejagt 1727 omkring Himmelbjerget kom det til slagsmål mellem en skovfoged og to klappere. Ulvene synes at have været særlig talrige i Silkeborgegnen (6) sml. nedenfor.
18. april 1732 indeholdt en ny jagtforordning nogle skærpede regler. Skydepræmien var stadig 4 rgd. for en gammel og 1 rgd. for en ung ulv (1737 forhøjet til 6 og 2 rgd.); i hvert amt skulle jægermesteren undervise 12 personer i jagten.

Bønder i tre sogne ved Åbenrå klagede 1737 til kongen over ulvene, der holdt til i Møgelkær mose og »havde overfaldet og dræbt mange af deres kreaturer«; de anmodede om jagt på dem og støttes heri af præsten. 1739 blev på en amtstue i NSlesvig indleveret 12 levende ulveunger, de seks fanget på heden (26). I den påfølgende hårde vinter løb ulve over isen fra Skåne til Sjælland.
En indberetning 1743 omtaler ulve i næsten hele Viborg stift – fra de enkelte herreder meldes: Ulve findes i stor overflødighed, som gør egnen ubode-

Illustration fra Johann Täntzers jagthåndbog viser bønder med plejl og høtyv på ulvejagt. Kobberstik fra J. Täntzer: Der Dianen hohe und niedere Jagdgeheimniss, 1682.

Store ulveflokke fulgte de svenske tropper på marchen over isen til Sjælland og København i januar 1658. Billedet viser svenskekongen Karl 10. Gustav i spidsen for den 9000 mand store hær. Kobberstik fra Samuel Pufendorff: De rebus a Carolo Gustavo gestis, 1696.

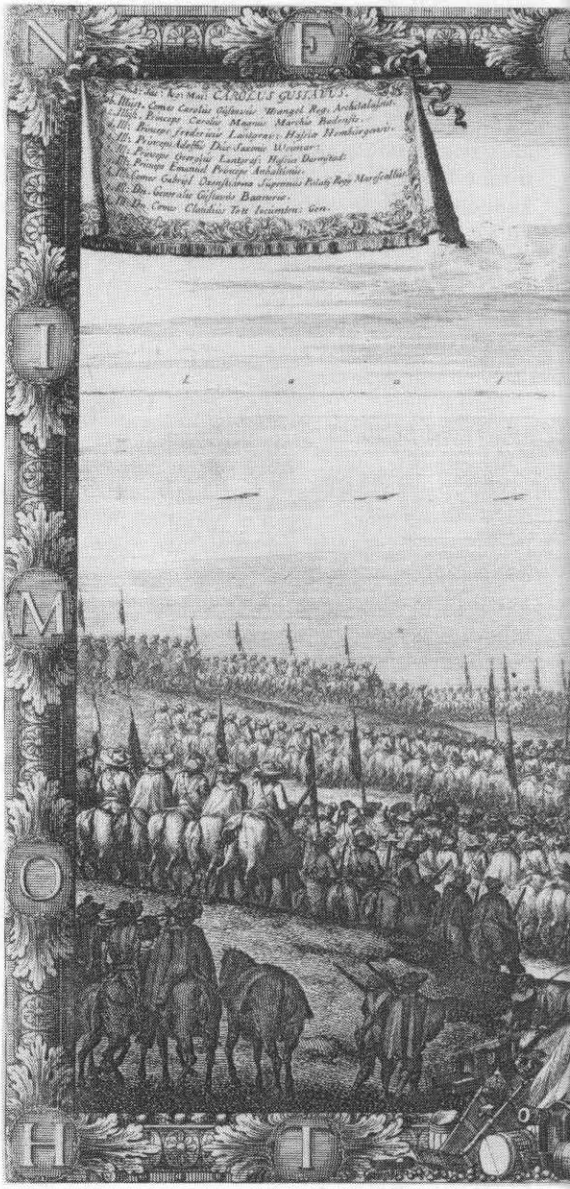

lig skade og ombringer næsten alt, hvad der af bønderne tillægges«; »ulve ses ofte 3-4 i flok, hvilke ulve gør mægtig skade i landet på bæster, høveder og får ... formedelst ingen klapjagt bliver nogen tid holdt«; »ræve og ulve findes i mængde og gør stor skade, så det er bevisligt, at i fjor blev fanget 17 ulveunger og i år tre« o.s.v. En vinter havde ulve dræbt en bondes tre heste, en ko og en kalv, så han »gerådede i armod« (6).

O. 1750 dræbtes i Råbjerg s. Vendsyssel en hel fåreflok af ulve på én nat (27), og iflg. en samtidig beretning fra landsbyen Gånsager SJylland var den forhen omgivet af en høj jordvold, der »tjente ikke blot til at samle kreaturerne i byen, men også til at beskytte mod ulve ... også Birkelev og Vinum har der været en jordvold om« (28).

15. maj 1753 holdtes en ulvejagt i hele området mellem Viborg, Randers, Hobro og Mariager med klappere tilsagt fra ikke færre end 59 sogne. De dannede kæde fra Randers langs Nørreå til Skern og videre over Lindum skov til Hobro og Mariager, herfra gik den syd om Randers fjord. Det store opbud til trods så man kun én ulv – og den undslap! (6). Men året efter blev nedlagt 9 ulve i Vildmosen (29) og anskudt fem ved Fussingø. Omtrent samtidig måtte sognepræsten i Råsted ved Randers afbryde gudstjenesten, så kirkegængerne kunne drive nogle ulve bort, der angreb heste på marken udenfor. En ulvejagt 21. juni 1757 i Frijsenvold skove s.f. Randers endte med slagsmål mellem soldater og bønder, fem soldater idømtes store bøder (6). Samme år anmodes i en skrivelse til Rentekammeret om Randbøl hede, at »hver indbygger måtte tillades at holde en god stor og stærk hund, et godt skydegevær og andet skarpt gevær for stratenrøveri og at hade ulve og ræve med, hvilke i disse udørkener findes i mangfoldighed« (30).

»Hederne er fyldt med ulve, som skjuler sig i den høje lyng og ikke kan fordrives, men gør stor skade på hjordene«, hedder det 1759 i en indberetning fra Alheden; »jeg erindrer, at ulvene i min barndom gjorde så stort nederlag [indhug] på kreaturerne, som gik i alheden, at man kørte de ihjelrevne får og lam hjem i læssevis. Ulvene samler sig undertiden i så store flokke, at de rejsende må frygte for dem. De forjager tit hyrderne fra hjordene og gør stor skade« (31).

Pastor P. Rhode i Stepping fortæller: »1763 var her i amtet et eget [ejendommeligt] optog med ulvene, enten snevejret eller en og anden galskab drev dem skal jeg ikke kunne sige, men det var farligt at ride ene og ubevæbnet; de søgte uden frygt hesten, tænk man dræbte dem inde i Kolding by, inde i våbenhusene ved landsbykirkerne og de gik frem ligesom blinde og galne« (16).

Men allerede fem år senere (1768) skrives: »Ulve findes somme tider i hederne, i de gode og bebyggede egne nu meget sjældent siden dette rovdyr

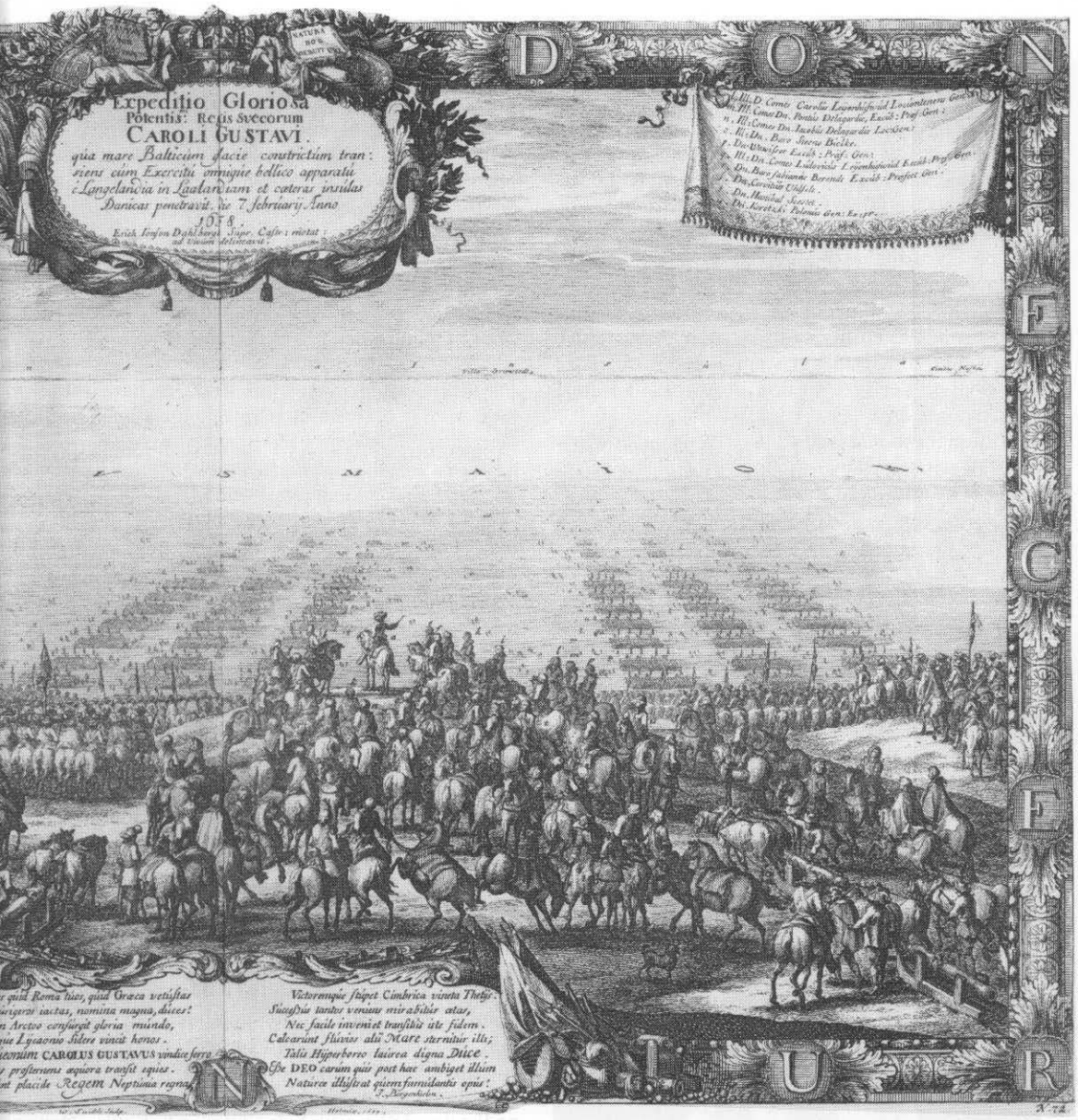

formedelst udsatte belønninger er blevet stærkt hadet og ødelagt« (32). 1770 kunne en mand fra Vorgod møde på herredstinget med syv ulve og to døde unger (33), men bestanden var nu blevet så voldsomt decimeret at man begyndte at tale om de enkelte landsdeles og Jyllands »sidste ulv«. Det gjaldt et eksemplar skudt af justitsråd de Lichtenberg den 12. januar 1769 i Bistrup skov ved Langå (34). Men ulven holdt sig i Danmark til ind i 1800-t.

Iflg. justitsprotokollen for Lysgård herred blev 1775 en ulv, som ladefogeden på Allinggård sydøst for Viborg jagede sammen med fire bønder, fanget og dræbt i Gudenå (6). I Tjele skov skal den sidste ulv være skudt 1777, i Rold skov mellem 1775 og 1780, på Løjt land 1780. F. F. von Krogh skriver:

»Da jeg 1775 blev ansat som jægermester over amterne Haderslev, Nørborg og Sønderborg var der endnu ikke få ulve i den vestlige del af det førstnævnte amt. De blev efterstræbt på alle mulige måder. Ved min ankomst fandt jeg en betyde-

lig mængde jagtnet og lapper til brug ved deres udryddelse ... Det hele Haderslev amt og Løbeherred, som hører til Ribe amt, skulle levere klappere til denne jagt [i Farrisskoven]. Det hele antal mennesker, som var forpligtet hertil, beløb sig til 4500 mand. I året 1778 udryddede man 12 ulve, dels ved at skyde dem, dels ved at borttage ungerne. En gammel hunulv, som først fornylig havde fået hvalpe, indhentede og skød jeg ved hurtigt ridt på Hyrup hede i Bevtoft sogn. Efter dette år har man intet set eller hørt til ulve her [i Nordslesvig]« (28), sml. nedenfor.

1790 nedlagdes en ulv ved herregården Rydhave, Ringkøbing amt. Efter at være anskudt overfaldt den skytten, der blev så ilde tilredt, at han døde som invalid i en ung alder (6).

Traditioner om »den sidste ulv« på egnen er knyttet til de sønderjyske stednavne Ulbjerg, Ulvekær, Ulvehøj og Ulvskær i Randers amt (28a).

Mannequin i ulveskindskåbe fra pelshuset Birger Christensen, København.

Ulveskind tjente som pelsværk og blev brugt til handsker og kjortler (35), det var et yndet fo'r under mandsklæder. Christian III bad 1552 lensmændene i ti len og et stift om at skaffe ham skind af de spædeste ulveunger man kunne finde, det skulle tørres og ikke beredes (14). Rigshofmesteren Peder Oxe (d. 1575) ejede fem kjortler af los- og to af ulveskind, Christian IV som barn og broderen Ulrik fik 1590 hver en ulveskindskjortel og to år efter endnu en (36). O. 1800 blev ulveskind stadig benyttet som pelsværk, ligesom ulvens tænder blev brugt af forgyldere og bogbindere og af metalarbejdere til polering (37).

På Viborgegnen mente folk 1802 at have set to ulve og der blev holdt klapjagt, men man fandt dem ikke. Januar året efter jagtede man atter forgæves en ulv nær herregården Havnø ved Mariager fjord; det var måske samme ulv, som i september-oktober dræbte to køer ved Viborg; der blev udsat en skydepræmie (30 rgd.), og maj 1804 meldes den omsider skudt af en bonde i Agerskov, som havde mistet otte får og geder, en stud og to køer (38).

»Den sidste ulv blev skudt 1807 nede ved Viborg. Min svigerfar var soldat i Viborg, og han sagde, at han havde set den hænge i en galge udenfor byen. Det var en herregårdsskytte, der havde skudt den« (39).

Iflg. landøkonomen Begtrup fandtes der o. 1810 ulve i Mejlgårds skove på Djursland (40). 1811 ihjelbed en ulv på Viborgegnen adskillige husdyr inden det lykkedes at forgive den med arsenik; St. St. Blicher formodede den kom med drivis fra Norge eller Sverige eller var undsluppet fra et omrejsende menageri (41), ligeledes 1811 skal en ulv være skudt i Veggerby Himmerland og en i Vesterskov ved Haderslev (42). Den sidste ulv i SSlesvig skal være fordrevet under krigen 1813 (43), samme år meldes om en ulv skudt ved herregården Villestrup i Himmerland (39).

Danmarks vistnok sidste ulv, en meget stor han, nedlagdes 1813 ved Estvadgård s.f. Skive. Den havde dræbt et føl og ikke fået byttet med sig, næste nat kom den igen og blev skudt da den svømmede over en å. Dyret førtes til herredskontoret i Holstebro, hvor dusøren blev udbetalt, skindet stillede man op udenfor rådhuset (44).

Nyere beretninger om ulves forekomst her i landet mener man skyldes forvekslinger med hunde; det gælder f.eks. de »ulve«, som 1829 blev skudt i et krat i Gadbjerg s. ved Vejle, 1841 i Suldrup Himmerland og vinteren 1864-65 i Frijsenborgskovene (45). Den sidste ulv i Angel hævdes skudt 1848 ved Ulvfælde i Lille Ryde Sønderskov (46).

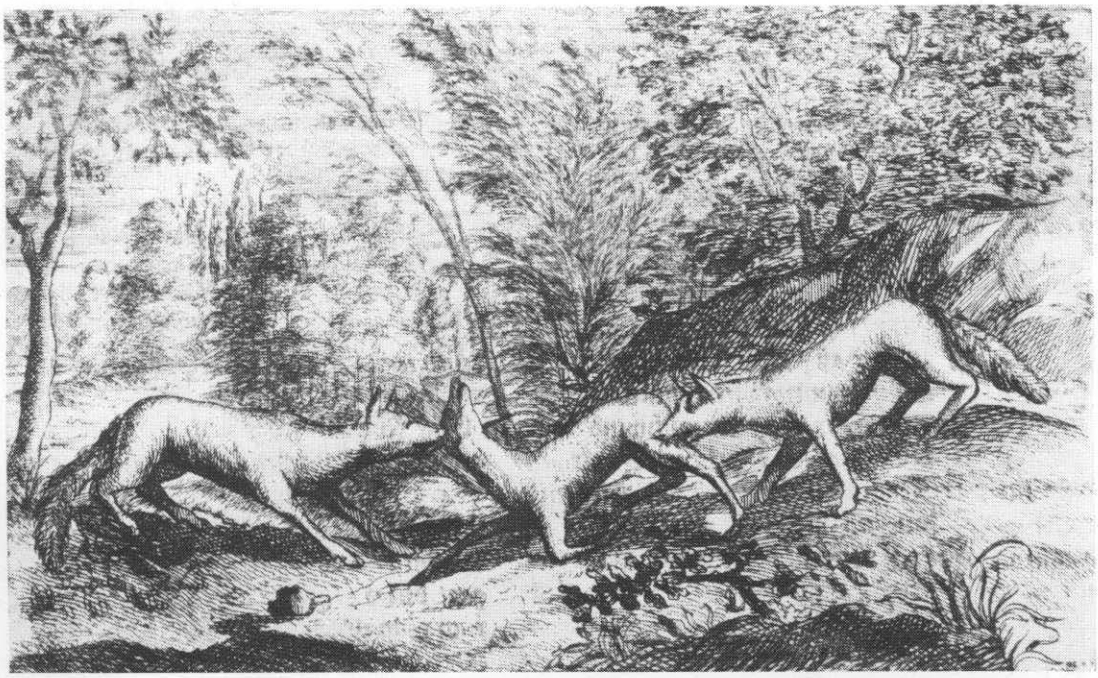

To ulve dræber en hjort. Kobberstik fra J. Täntzer: Der Dianen hohe und niedere Jagdgeheimniss, 1682.

Endnu 1919, 1923-24 og senere blev omstrejfende schæferhunde forvekslet med ulve, og »ulvespor« fundet 1926 i Tjele skov viste sig at stamme fra en grævling.

LITTERATUR: (1) *172* 366,385; *636* 47,70; *556* 1,63; *645* 243; (2) *551* 70; (4) *766* 5. bog, Axel Olriks overs.; (5) *869* 1,66f; *191* 56; (6) *241* 9,1938, 100f; (7) *156* 4,514,563; *837* 42,1966,203; (8) *464f* 1,96,102; (9) *837* 1980,143; (10) *398* 91; *888* 1931, 144; *235* 1914,450; (11) *859b* upag.; (12) *423;* (13) *161* 1340; (14) *883b* 463f; (15) *311* 1,1907,110-14; (15a) *693b* 1,1763,608; (16) *837* 42,1966,203; (17) *339* 4.4k. 2,1870-72,847; (18) *464f* 1,314; *296* 2, 100; *296f* 9,11,13,15; (19) *398* 88; *888* 1931,144; sml. *932* 12,1947,22; (20) Tidsskr. f. Landøkonomi 1859,32f; (21) *289* 336f; (22) *937* 42,1966,206; *339* 4.2,850f; *240* 1967,591; (23) *434* 4,640; *659* 25,1079; (24) *464f* tb. 1,96f,135f; *241* 1938,101f; *240* 1932-35,377; *883b* 469; (25) *156* 4,147; 5 465,502; 6 243,264,513f; 7 50; 9 37; 15 60,99; sml. *534* 68-70,72; (26) *241* 1938,104; *837* 42,1966, 205; (27) *761* 3,78; (28) *534* 63f; (28a) *156* 7,80f; 7 129,422; 18.1 94; (29) *557* 18,213; (30) *937j* 56-58; (31) *155* 3,1759,99f; (32) *693b* 4,1768,32; (33) *423;* (34) *761* 1,1866-67,149f; *289* 338f; (35) *434* 4,641; *659* 25,1081; (36) *869* 4,185; (37) *362* 62; (38) *398* 93; *241* 1938,115-18; (39) *464f* 1,89,96; (40) *43c* 2,94; (41) Diana 1836; (42) L. Both, Danmark 2,166; *837* 42,203; (43) *66* 2,294; (44) *241* 1938,120-22; *937r* 135-37; (45) *761* 1,49; *398* 94; *937r* 135-38; *534* 67f,72f; (46) *160* 1906/23:3334.

Andre angreb på dyr og mennesker

Talrige sagn, eventyr, stednavne og ordsprog vidner tillige med historiske efterretninger om, at ulven var Jyllands mest frygtede rovdyr, »hadet og afskyet af menneskene for dens lumskhed, fejhed og blodtørstige grusomhed« (1); »dens listighed, hurtighed, kræfter, glubskhed og årvågenhed gør den til en farlig fjende og at den ofte bedrager hyrderne og bortsnapper mangt et lam« (1792; 2).

Efter svenskekrigen o. 1660 trængte ulve sydfra uhindret ind i halvøens affolkede, brakliggende egne, formerede sig stærkt og blev snart en stor plage, navnlig på de vidstrakte midtjyske heder og i Randers amt (3). Ulve forfulgte de vejfarende og ihjelrev løsgående husdyr, i strenge vintre skrabede de sig gennem staldenes skrøbelige lervægge og dræbte de bundne dyr. Endnu 1855 levede gamle folk, der som børn havde set ulven; bedsteforældrene havde løftet dem op, peget mod skoven og